

ADALÉKOK

A MAGYAR IKONOGRAPHIÁHOZ ¹⁾.

I. MÁTYÁS KIRÁLY EGYKORÚ ARCZKÉPEI.

Irta

Dr. HENSZLMANN IMRE,

M. Akad. I. tag.

A valódi arczképezés Magyarországon csak a XV-ik század közepe táján kezdődik ; és nehéz lenne ezen korszak előtti valódi hiteles arczképet nálunk felmutatni.

Az első királyi arczkép, mely magyar pénzen előfordul, V-ik Lászlóé. Ezen emlékpénz másolatát Rupp Jakab adja „Numi Hungariae hactenus cogniti“ czimű, Budán 1846-ban megjelent munkájának XIX-ik tábláján.

Mátyás királyunknak több arczképes emlék-pénzei ismeretesek. Az emlékpénzek általában, de kivált oly korban, mint a Mátyásé volt, melyben a pénzverési művészet fejlődésének igen magas pontját érte el, a leghitelesebb kútforrások az arczképek kritikájában ; miért is az emlékpénzek fejének első helyet kell engednünk, midőn Mátyás ránk jutott arczképeit ama leírásokkal összevesszük, miket a királynak arczáról és alakjáról két kortársa és mindennapi kísérelője Bonfin t. i. és Galeotus ránk hagyott.

A leírás találtatik :

¹⁾ E czím alatt adandunk régi magyar arczképeket, a mint azok eredeti példányait e ezélra meg fogjuk szerezhetni. A hitelesség és hűség itt inkább leendő vezérfontalunk, mint a teljesség ; azért p. o. jelenleg sem adjuk Mátyás királyunk minden ismert arczképeit ; mert többnek, mint a mennyit idéztünk, jelenleg nem vagyunk birtokában.

Szerk.

Bonfinnél dec. IV. libr. 8. pag. Galeotusnál de dictis et factis.
675 Forma eximia. XXIII. fej. Martiali potius, quam

Venera pulchritudine decoratus.

Statura aliquantulo majuscula, quam mediocris. XIV. f. Mediocris statura et mediocribus viribus, cum equit rex, videtur palmo major, quam cum ambulat.

XXIII. f. Rex mediocrium virium.

Caput addecens : quippe quod nec parvum, nec magnum videri poterat.

Frons parum spatians.

Venustate obducta supercilia, vegeti et sub nigricantes oculi. XXIII. f. Oculis viridis et ardentibus.

Sine menda nasus.

Os aliquantulo latius.

Mento et collo pronis.

Rubens facies XXIII. f. Colore genarum rubicundo.

Coma flava XXIII. f. Capillo non plene rutilo, subcrispo, denso atque promisso.

Consentiebant interse membra spatiosa latis humeris, patente pectore, brachio terete, oblonga manu.

XXIII. f. Longis manuum digitis, quorum minimos non plane extendit.

E két írónak melyike hitelesebb ott, hol egymástól eltér? Azt hiszem Galeotus, mert kevésbé hizeleg. XXIII-ik fejezetében elbeszéli, hogy az olnücüzi táborban Mátyás előtt valami hizelgő verselő megjelenván, a királynak tetteit és testalkotát szerfelett kidicsérte ; Mátyás az utóbbiért neheztelt leginkább „cum rex rerum gestarum laudem non recusat : Fictas vero cum adulatione abhorret.“ Ez alkalommal Galeotus mondja : „Rex est virium mediocrium, pulchritudinisque virilis“, ellen-

tétben a verselő „fortitudo gigantea et pulchritudo Vene-rea-jával.“

Hasonlóképen vagyunk a király magasabb testalkatá-sára nézve is, mi iránt Bonfin a lóháton ülő királyt inkább, mint a gyalog járót veszi leírása mintájául: mert Galeotus XIV-ik fejezetében, hol Mátyásnak párbaja Holubar lovaggal leiratik, a következők olvashatók. „Et, ut verum fateamus, ego quoque, qui utrumque noram, admiratus sum talem pugnae finem, cum Holubar grandi corpore, viribus pro corpore aequalibus; et rex Mathias, sit mediocri statura, mediocribusque viribus. Sed in rege Mathia omnes admirantur, et ego quoque, qui cum eo longam habui consuetudinem, deceptus fuerim (sic). Nam cum equitat rex, videtur palmo major, quam cum ambulat; si ambulantis et equitantis longitudinem perpendat. Nam cum essemus in itinere, et in maximo exercitu, rex obvoluto capite, et operta facie equitans, ita enim de more est illius regionis, sive ob rigorem frigoris, ardoremve solis, fugiendos; sive quia sub hoc habitu, etiam in calore educati, pondus, aestumque, galeae cum opus fuerit, non perhorrescant, faciem fasciis circum volutis ita abscondunt, ut vix pupillae oculi appareant: Rex igitur hoc habitu celatus, diu locutus, fecit me ambiguum; vox enim sonabat regem, corporis autem longitudo, solito major, alium esse insinuabat. Videbatur enim rege procerior, locutusque sum cum eo, tamquam cum milite privato. Sed ut omnes fatentur, in equo rex Mathias aptissime sedet, itaque inhaeret: ut pares, aut similes, aetas nostra viderit paucos“ s a t.

Hasonlítsuk most össze — ezen leírásokkal a táblánkon másolt legjobb és leghitelesebb arczképeket; az első, Mátyásunk egyik emlékpénzéről, (1. sz. alatt), a második (3. szám alatt) az ambrassi gyűjtemény egyik dombor kőfaragványáról van véve.

Rupp Jakab emlékpénzünket atlasa 548-ik sz. alatt következőleg írja le: „Ezüstből, nagys. 34. súlya $3\frac{43}{64}$ szemer. Ritkas. $\frac{6}{4}$. (Főlirata) Mathias Rex Hungariae Bohemiae Dalmat, Balra (jobbra) fordult király mellképe babéros fővel.“ (A hátlaçon) „Marti Fantori. Egy csapat lovasság, a fej alatt 1469. évjegy.“

Ezekhez hozzá kell adnom, hogy a lovas csapat egy oszlopot veszen körül, melyen egy, alkalmasint Marsot képző szobor áll, és hogy, mint Rupp ezt a következő pénzpéldány leírásánál megjegyzi, mindketteje „azon diadalok emléket hirdeti, melyeket Mátyás Podjebrád ellen nyert, s melyekre 1469-ik évben Mátyásnak a cseh trónra lett emeltetése következett.“

Táblánk 3-ik száma Mátyás királynak balra fordított fejét mutatja, koszorúzva tölgy levéllel, mi közt fél és egész mak találtatik. Hosszu és fürtös haja még nincsen levágva, mint ezt a XVI-ik század kezdetének divata későbbben kívánta. Nyakát gazdag, gyöngyökkel kirakott láncz veszi körül, melyen három nagy csúcs-íves stylum medaillon díszlik. Ruhája bő prémés galléros köntös (tunika), mely alatt hímzett apró redőű ing látható. Valamint a köntös, úgy az ing sem magyar, hanem olasz szabásu. A domborművön nem találtatik ugyan semmi év feljegyezve; azonban hihető, hogy ez alig készült az 1477-ik év, vagy is Bécs bevétele előtt.

Táblánknak idézett mindkét feje felfogásban és előadásban távol áll az akkori német iskolák felfogásától és előadásától, ellenkezőleg a nem szegletes, hanem kikerekített mintázása és idomai az olasz cinque cento stylumra utalnak: mind a két fej valódi mester műve, és mindkettején első pillanatra látható, hogy ugyanazon egyént ábrázolja.

Ha ezekhez hozzá vesszük a két mű feliratát, nem lehet e két arcképet kritikailag tökéletesen hitelesítettnek el nem ismernünk.

Általános észrevételem ez: mind két arckép jó mester műve és hű arckép levén, tanulmányozása után bizton elmondhatjuk: hogy Mátyás királyunknak nem volt magyar arczvonása, és hogy az mit mai nap szép férfunak neveznek sem volt. Legfeljebb ha Galeotusnak megengedhetjük, mikép a király szépsége inkább férfias, mint női, de azt nem engedhetjük, hogy martialis volt; mert ha Mátyás neve ott nem áll, e fejen hadvezérre senki nem ismerend.

Homlokára nézve Bonfinnek van igaza, ha azt alacsony-nak „frons parum spatians“ mondja. Egyébiránt Winkelmann az alacsony homlokot a görög szépségek közé számítja.

Szemének eleven kifejezése („oculi vegeti“ Bonfinnél, és „oculi viridi et ardentis“ Galeotusnál) inkább az emlékpénz mint a dombormű fején látható.

Orra leginkább elüt a magyar orrtól, alakja ugyan nem hibás (annyiban Bonfinnek mondata „nasmus sine menda“ áll), de egyenes háta, vastag gömböledet vége és felhúzott szárnjai miatt az ugynevezett szép orrok sorába sem tartozó.

Száját Bonfin nagyocskának mondja „Os aliquantulo latius.“ Ez inkább a domborművön észrevehető, mint az emlékpénzen, az előbbin még a száj vége is inkább le van húzva, és alsó ajka mintegy lefügg.

Álla az arcnak legjobban és legszabályosabban kifejlett része (Bonfinnél csak „prono mento“), ez kerekded és teljes, kivált az emlékpénzen. Winkelmann igaz megjegyzése szerint a jól kifejlődött áll az, mivel az ember legkitünőbbben különbözik a hozzá leghasonlóbb állatoktól, miért is a régi görög istenei állait nagyoknak és teljeseeknek szokta képezni. Korunkban első Napoleonnak és Byronnak kitünő nagy és gömbölyű ála volt.

Mátyás testének felső részére nézve Bonfin ezeket jegyzi meg: „consentiebant inter se membra spatiosa latis humeris, patente pectore, brachio terete.“ Mindkét arczképünkön látható a domborodó mell és a széles váll.

A különböző kort illetőleg, az emlékpénz 1469-ik esztendőbeli felirata szerint Mátyás ott 28 éves koru; holott, ha az ambrassi domborművet Bécs bevétele után készültnek hiszszük, a király azon legalább 36-ik éves korában ábrázoltatott. Hogy ezen nyolcz évi különbségről igazságosan ítélhessünk, szükséges elvonnunk azon nagyobb szigortól vagy keménységtől, mely kényszerüleg az ércz mivelésével jár. Ha attól elvonnunk, az emlékpénz fejét, valamint szeme, úgy szája kifejezése után frisebbnek és derültebbnek kell elismernünk, mint a minő a dombormű feje, melynek kivált leeresztett alsó ajka némi fonnyadt jellemet ad.

Táblánk 2-ik számu fejét a brüsselli museumban levő Mátyás Missalejából vesszük. A codex első két lapján gazdag miniatur festést látunk. A bal felőli lap közepén porphyrosz-

iopos oltár ábrázoltatik. Az oszlop közt két hosszú szőke haju, florentini ruhába öltözött ifju egy táblát támaszt, melyen a könyv czime következőleg van adva: „Incipit ordo missalis secundum consvetudinem Romanae curiae dominica prima de adventu: statio ad s. Mariam majorem introitus.“ E tábla fölött az atyaisten ábrázoltatik seraphinek koszorújában. A görbe vonalu oltár homlokzatának tympanumában két genius magyar ország czímerét tartja, minek közepén Mátyás gyűrűs hollóját látni külön paizson. Az oltár régi római idomú és mythologiai képekkel díszített sarkophagon emelkedik. A sarkophag alatt ezeket olvassuk: „Actavantes ab Actavantibus a Florentia hoc opus illuminavit A. D. MCCCCLXXXV.“ Az egész oltárt két keret szegélyzi körül, a belső keskeny és egyszerű, a külső széles és díszes; az utóbbiaképnek csak három oldalát veszi körül, a felső szélén hiányzik. A külső ráma bal és alsó része sokkal szélesebb, mint a jobb kéz fölötti, a bal oldali rámán öt medaillon látható, három nagyobb színes csúcs díszítménybe van foglalva, míg a két középső egy színű régi cameot ábrázol. A nagyobb színes közép medaillonban Mátyás király fejével, és szemközt azzal a baloldali keskenyebb keret közepén Beatrix, második nevének arczképével találkozunk. Mátyás feje itt színes volta miatt érdekes; mert itt látjuk a szőke haját, Bonfinnél „coma flava“ és Galeotusnál „capillo non plene rutulo, sed crispo, denso atque promisso“ és itt látjuk Bonfinnél említett „rubens facies“ és Galeotusnál „genarum colorem rubicundumot.“ A brüsseli missale arca táblánk 1-ső és 3-ik számú arczaira igen jól hasonlít; csak hogy, mivel 1485-ben már a miniatur festésnek kora lejárt volt, a kidolgozás, minden kicsinyed pontossága és a díszítés minden gazdagsága mellett is, távol van azon jellemzetes előadástól, melyet az emlékpénz és a dombormű művein látunk. Szembe-tűnő, hogy a miniatur feje nem közvetlen Mátyás élő arca után másoltatott. A festész igyekezett fejét, nézete szerint, a valódinál szebbre festeni, azért is az orr és a szem itt szabályosabb, mint akár az emlékpénzen, akár a domborművön; ellenkezőleg a száj szélesebb az utóbbiakénál. A fején tölgylevél koszorút látunk, nyakán aranyos, gyöngyös és drága köves lánczot, a köntös vörös színű és prémgalléros, alatta arany

pánczél, és az alatt a fehér ing gallérja látható; a ruha szabása itt szinte olasz divatu.

Az elősorolt három arczkép hiteles és valódi arczkép, és a két első egyszersmind művészi becsü levén, világos, hogy mind azon Mátyásénak állított arczkép, mely ezekre nem hasonlít, mint arczkép vagy hamisnak vagy legalább nem az eredetire hasonlónak, nem sikerültnek, nem arczképnek mondható. Mind a mellett a felsoroltakon kívül a királynak még két soi disant arczképét adjuk, az egyiket azért: mert az tartatott eddig általánosan Mátyás valódi arczképének, a másikat azért; mert nevezetes mester műve, ki királyunkat legalább munkája készítése előtt látott arczképei után ábrázolni igyekvék.

Ugyan is táblánk 4-ik száma alatt azon Mátyásénak nevezett arczképet látjuk, melyet gyermek korunktól fogva igaznak tekinteni szoktattunk. Honnan eredt ezen hamis arczkép? — Három esztendővel ez előtt Pesten Gaal Ede urnál egy régi olaj festményt láttam, melynek oldalán Pencz György jegye és az 1530-ik év vala feljegyezve, e festmény az ismert hamis Mátyás arczképekre tökéletesen hasonlított. A kép Pencz ecsetére méltó nem volt, mégis monogrammjának jelenléte azt sejteti velem, hogy e kép Pencz 1530-ban készült eredeti képének régi másolata; Penczféle előminta tehát az, melyelőmintául szolgált amaz egész alaknak is, mit az 1664-ben Nürnbergben kijött „Mausoleum . . . regum et primorum Ungariae ducum“ czímű könyvben, Mátyás nevére kereszteltnek találunk. A „Mausoleum“ képei minden kritika nélkül összehalmozvák; mert látjuk ott Attilának és még Attila előtt is élt vezérek hű (?) másait. Szerzője előtt már maga Pencz neve oly súlylyal birt, hogy az utóbbinak festményét tétovázás nélkül könyvébe metszette. A „Mausoleum“ az akkori kritikátlan közönség közt nagyon elterjedvén, a Mátyás arczképe iránti hiba is elterjedt és mai napig életben maradt. Azonban Penczről nem tudjuk, hogy valaha Magyarországon időzött volna, ellenkezőleg tudjuk, hogy Dürernek ezen tanítványa csak 1500-ban született Nürnbergben, későbbben Olaszországban tartózkodott és 1550-ben halt meg Boroszlóban. Ő tehát Mátyást, ki 10 évvel Pencz születése előtt halt meg, életben

nem láthatta, s így festményét alkalmasint, csak a király valódi arczképéről roszul emlékezve, készítette.

Hasonló arczképről valamivel jobban emlékezve készült Wohlgemuth Mihálynak a kassai főoltár képei egyikén látható Mátyása. Wohlgemuth Mihály szinte nürnbergi festész, még pedig Pencznél sokkal régibb, mert ő Pencz mesterének mestere, és királyunknak kortársa volt, de mind a mellett e festésről sem tudjuk, hogy valaha Magyarországra jött volna.

A kassai fő oltár legfelsőbb bal oldali képén sz. Erzsébetnek születése ábrázoltatik. Anyja, Gertrud királyné, II. András felesége, gyermekágyban fekszik, körülé két néember cseléd, és négy férfiú, a cselédnek egyike az ujonnan született és a szentségi fénykörrel ellátott gyermeket tartja karján. Az ágyanak tulsó oldalán állnak II. András, fején a korona, de nem a magyar, melyhez a jobbján álló alak (táblánk 5-ik sz. alatt) fején levő korona inkább hasonlít. Az ágy lábészén még két férfi alak látható, kiknek egyike köpenyege alatt magyar köntöst, fején pedig magyar sapkát visel. Ugyanez alak egyszerűs mind bajuszos; bajuszt pedig ez alakon kívül az oltárképek a száz számot meghaladó férfiain többé nem találunk. Valamint ezen egyetlen egyszer előfordult magyar ruha, úgy a bajuszt sajtóságos idoma, joggal következtetik velünk, hogy a festész ezen alakjában magyart akart festeni, még pedig magyar egyént; mert az arcz valódi arczkép; tulajdonosát a jóltevőnek vagy donatornak tarthatjuk, ki a kassai főoltárt saját költségén készíttetni szándékozván Nürnbergbe, az akkori időben híres mester Wohlgemuthhoz útazott, ott az akkori szokás szerint nemzeti ruhájában az ajándékozott képek egyikébe saját személyét festetendő. A donator ugyanazon egy képbe Mátyás, az akkor uralkodó király arczképét is felveendőnek vélte, részint a király iránti személyes tiszteletéből, részint azon tekintetnél fogva, miszerint a kassai templom későbbi építetési korában nagyobb jóltevőt nem ismert, mint éppen Mátyást, ki a kassai polgároknak a szokásos királyi strenat 10 esztendőre átengedte templomuk építésének további folytatására. Ily körülmények közt természetes, hogy a magyaréhoz hasonló koronával diszesített arcz alatt oly arczot sejtünk, melyet Wohlgemuth Mátyás arczképe gyanánt

elismertetni szándékozott és azért is festett képére két királyt egymás mellett, és azért adta Andrásnak az idegen, másik királyának pedig a Magyarországéhoz hasonlóbb koronát, végre azért igyekvék egyik királyának arczában oly vonásokat festeni, mikre, mint Mátyásunk valami arczképén látottakra emlékezett.

Utóbbi szándéka Wohlgemuthnak annyira sikerült is, hogy nemcsak magam, hanem többek közt Alexy szobrászunk is, ki szinte Mátyás szoborkáját készíté, s így kénytelen volt az ismert Mátyásféle régi arczképeket tanulmányozni, Wohlgemuthnak érintett igyekezetére első pillanatra ráismertünk. E képen a száznak túl szélesre kinyújtása (Bonfinnél „os aliquantulo latius“) legtöbbit vesz el a hasonlatosságból, melylyel a fej különben megközelítené az 1-ső és 3-ik sz. alatti fejeket. A száj az arcznak azon része, mely, mint azt a brüsseli codexben is látjuk, legkönnyebben torzítathatott el Mátyás arczképében. Wohlgemuth képén a szem inkább hasonlít a dom-borműnek, mint az emlékpénznek szemére; az orr és az áll legjobban felel meg e két mű hasonnemű részeinek. A haj hosszu ugyan de nem fürtös.

Mihelyest Mátyás többi régi arczképe, nevezetesen pedig az emlékpénzein előforduló arczképei lenyomatainak birtokába jutandunk, czikkünket folytatni fogjuk.
